

В.П. ШИПУЛІН

В. П. Шипулін, директор Національного музею медицини України, професор кафедри терапії Національної медичної академії післядипломної освіти імені П.Л.Шупика, доктор мед. наук

Д.І. НАЗАРЕНКО

Д. І. Назаренко – молодший науковий співробітник Національного музею медицини України

Ілля Буяльський – митець скальпеля

Видається цілком імовірним, що Ілля Буяльський міг увійти до когорти визначних митців українського походження – А. Лосенка, Д. Левицького, В. Боровиковського, чиї полотна прикрашають зали Ермітажу, Російського музею, Третьяковської галереї та інших відомих збірок. Усі вони походили з Лівобережної України (колишньої Гетьманщини), Левицький та Боровиковський були дітьми священиків і хоча й старшими, але сучасниками нашого героя. Зрештою, всіх чотирьох об'єднавав титул академіка Імператорської академії мистецтв. Однак Буяльський не був професійним художником – він був хірургом. Причому одним із найвідоміших як у Російській імперії, так і за її межами, хоча за кордон за кордон жодного разу не виїздив.

Батьківщина Іллі Васильовича Буяльського – село Вороб'ївка Новгород-Сіверського повіту Чернігівської губернії. Там він побачив світ наймолодшою (сімнадцятою!) дитиною отця Василя Буяльського 26 липня (за ст. ст.) 1789 р. Його дід – Пи-

мен Леонтійович був осавулом реєстрового козачого війська, козаком був також прадід. Батько мав уже дворянський титул. Ілля закінчив Новгород-Сіверське повітове училище, потім – Чернігівську духовну семінарію (курс філософії). Мріяв стати художником, був небайдужим до архітектури. Але за порадою двоюрідного дядька з боку матері, П. А. Загорського у серпні 1809 р. Ілля вступає до московського відділення Медико-хірургічної академії. 1810 р. переводиться на другий курс Петербурзької академії, де Загорський був професором анатомії. Там юнак захоплюється анатомією та хірургією;

Герб Буяльського

він багато й наполегливо працює, самостійно виготовляє препарати. Це помічають відомі хірурги – професори І. Ф. Буш та Ф. М. Яворський. Уже з другого курсу Іллю залучають до викладання анатомії та до асистування на операціях, а за рік Буш дозволяє йому оперувати самостійно. 1814 р. Буяльський блискуче закінчує Академію і його призначають прозекто-

ром анатомії. Наступного року Ілля Васи́льовича запрошують ординатором до хірургічної клініки Буша у Петербурзькому військовому шпиталі. Там відчувався брак лікарів: багатьох із них було відряджено до Царства Польського, де очікували заворушень (саме тоді відбулося приєднання більшої частини Великого герцогства Варшавського до Російської імперії, оприлюднено конституцію, населення приводилося до присяги цареві). 17 квітня 1816 р. Ілля Буяльський отримує звання медико-хірурга за 30 проведених ним великих операцій, описаних пізніше у дисертації. Протягом наступних п'яти років молодий лікар займає посаду ад'юнкта хірургії та прозектора анатомії при професорові І. Ф. Буші. 1818 р. його мундир прикрашає перша нагорода – орден св. Анни 3-го ступеня за виготовлені ним сто препаратів, які було представлено конференції Академії. У 1821 р. Буяльського затверджують ад'юнкт-професором анатомії, обирають членом Московського та Віденського медичних товариств. 1823 р. він захищає дисертацію, в якій описує 210 зроблених ним операцій і отримує ступінь доктора медицини та хірургії. Далі – обрання екстраординарним (1825) та ординарним (1831) професором. 1831 р. Іллю Васильовича запрошують першим консультантом до Маріїнської лікарні (там він працює безперервно впродовж 33 років). У 1831 р. Буяльського призначають оператором Олександрівського (Царськосельського) ліцею; у 1833 р. – оператором, а з 1846 р. – оператором-консультантом військово-навчальних закладів. Ім'я його як хірурга й вченого стає широковідомим – не в останню чергу завдяки виходу в світ «Анатомико-хирургических таблиц». На пропозицію генерал-ад'ютанта Мердера Ілля Васильович складає для спадкоємця престолу загальний огляд анатомії та фізіології, курс яких (у застосуванні до судової медицини) викладає особисто принцу Петру Георгійовичу Ольденбургському. Професор Буяльський був обраний почесним членом Віленського університету, орди-

Портрет І. В. Буяльського

нарним членом Московського товариства дослідників природи, почесним членом ради Міністерства внутрішніх справ, членом Товариства російських лікарів, почесним членом Харківського університету, членом Філософічного товариства вчених у Філадельфії, кореспондентом Віденського медичного товариства. 31 грудня 1837 р. він отримує титул дійсного статського радника, а 1842 р. затверджується у званні академіка. У 1838 р. «за безвозмездное исправление должности главного доктора военно-учебных заведений» І. В. Буяльському було «височайше пожаловано» 2000 десятин землі. Окрім ордену св. Анни, він мав також інші нагороди, зокрема: ордени Володимира 3-го ступеня, Станіслава 1-го ступеня, св. Анни 1-го ступеня з імператорською короною. А ще коштовні подарунки у вигляді табакерок – з діамантами та золотою з вензелем імператорського імені (остання – 1850 р. за службу при військово-навчальних закладах) [5]. Ці подарунки були символічними у повному сенсі цього слова – Ілля Васильович не кури́в і був зятим ворогом тютюну. Мундир Буяльського прикрашали три закордонні відзнаки – гесенський орден Филипа Великодушного,

Титульний аркуш праці І.В. Буяльського «Анатомико-хирургические таблицы». 1828 р. Національний музей медицини України

шведський–ГуставаВази,люксембурзький–Дубової Корони. Викладання у Медико-хірургічній академії Ілля Васильович був змушений залишити у 1844 р. за вислугою років. У 1864 р. із височайшого дозволу на відзнаку 50-літнього ювілею вченого «на поприще служби и науки» було вибито золоту медаль. На зібрані гроші планувалося встановити іменну анатомічну премію або стипендію у Медико-хірургічній академії. Ювілярові також було «всемилостивейше пожаловано», замість оренди, три тисячі рублів щороку упродовж дванадцяти років. Однак вповні скористатися царською милістю Буяльському не довелося – він помер 8 грудня (за ст. ст.) 1866 р. Прах його спочиває на Великоохтинському кладовищі Санкт-Петербурга.

Такі головні віхи життя великого лікаря і вченого. Але за кожною датою, кар'єрною сходинкою, відзнакою чи нагородою стояла щоденна кропітка праця, горіння наукового пошуку і, найголовніше, співчуття до хворого. Багато про що із зробленого Іллею Васильовичем Буяльським можна сказати:

«Він був першим». А про нього самого: «Він був хірургом від Бога». Суворий і вимогливий вчитель, Іван Федорович Буш відразу помітив надзвичайну обдарованість свого учня. Ось приклад із ранньої практики. Після тривалих умовлянь Буш погодився зробити операцію каменерозтину одній високопоставленій особі. Під час операції почалася сильна кровотеча, яку досвідчений лікар зупинити не зміг. Ніяковіючи, він передав хворого молодому тоді ще Буяльському зі словами: «Я проклинаю себе за те, що взявся робити операцію. Я ніби передчував невдачу, отже, відмовляюсь робити її». Ілля Васильович зупинив кровотечу, наклавши п'ять лігатур. Коли пацієнт, одужавши, віддячив Бушеві, той розділив гонорар із учнем. У присутності всіх своїх асистентів Іван Федорович сказав, що без участі Буяльського хворий неодмінно б загинув. Згодом І. Ф. Буш скаже: «Мені – читати хірургію, а Іллі Васильовичу – робити операції». І справді, операції на судинах він робив віртуозно. Його разом із М. Ф. Арендтом та Х. Х. Саломоном, можна вважати одним із піонерів ангіохірургії. У той час вважалося недоцільним широке застосування перев'язки судин як методу лікування аневризми (Larrey). Буяльський уже у своїй докторській дисертації (1822 р.) розглянув питання діагностики зовнішніх та внутрішніх аневризми, причини їх виникнення. Молодий вчений висунув нову теорію патогенезу цієї патології судин. Він вважав, що аневризми виникають внаслідок запалення внутрішньої стінки артерії; через багато років була підтверджена істинність цієї теорії. І. В. Буяльський довів необхідність хірургічних методів лікування, активно їх пропагував. Показовою є його операція перев'язки аневризми (що сягала розміру кулака) зовнішньої клубової артерії у присутності І. Ф. Буша (1822 р.). Оперував Ілля Васильович за методом Купера, щоправда, у власній модифікації: прямим розрізом замість півмісяцевого. Це було зроблено з метою кращого подальшого зрощування країв рани. Під час операції, аби запобігти виходу в рану покритих че-

ревиною кишок, було використано відому сталеву «лопаточку Буяльського». Хірург віртуозно відділив зовнішню клубову артерію від вени за допомогою руків'я скальпеля, після чого підвів під неї дві лігатури. Уся операція тривала двадцять хвилин; пацієнт – унтер-офіцер, невдовзі повернувся до війська [3]. Звичайно, майстерність (навіть глибокі артерії Ілля Васильович перев'язував за кілька хвилин) досягалася настійливою безперервною працею, експериментами на трупах в анатомічному театрі та тваринах. Так, зіштовхнувшись із проблемою ускладнень, насамперед кровотеч, Ілля Васильович досліджує зміни в оболонках артерій при перев'язуванні останніх із різною силою. Він доходить висновку: артерії треба перев'язувати легко, щоб запалення в оболонках, необхідне для їх швидкого зрощення, було помірним. Перш ніж застосувати турнікет для зупинки кровотечі в клініці, Буяльський провів багаторазові досліді з його використання на собаках. Як у наукових працях, так і у практичній діяльності І. В. Буяльському притаманний анатомічний, часом анатомо-фізіологічний підхід. Хірург не може успішно оперувати без знань анатомії, гістології артерій зокрема. Він має чітко знати показання для операції. Важливими були для Іллі Васильовича й умови, в яких проводилося хірургічне втручання. Він вважав за краще оперувати хворого не на ліжку, що тоді нерідко практикувалося, а на столі – це було зручніше для хірурга, який не так швидко стомиться. Операцію варто робити зранку, зі свіжими силами; для асистування потрібні п'ятеро помічників. Під час операції треба уникати травмування тканин: цій меті служила «лопаточка Буяльського», яку він використовував замість тупих гачків. Хірургові потрібні під рукою необхідні для судинних операцій інструменти – Ілля Васильович наводить повний їх перелік (у тому числі срібний «турнікет Буяльського» для зупинки кровотечі, вдосконалена ним – аневризматична голка та ін.). Не залишається поза увагою також післяопераційне лікування: у перші дні і навіть тижні («поки не

відійдуть лігатури») необхідний абсолютний спокій, оскільки різкі рухи, бурхливі емоції можуть призвести до розриву перев'язаних судин та кровотечі [3]. Буяльський першим у Росії успішно накладає лігатури на безіменну артерію. Так само 13 червня 1835 р. вперше робить перетин додаткових нервів з обох боків хворому, який страждав на тяжкі невралгії із судомами протягом двадцяти років і безуспішно лікувався. Операція тривала 9 хвилин, біль не турбував пацієнта протягом 5 тижнів. Щоправда, потім він відновився. Знову ж таки першим у Росії Буяльський робить резекцію верхньої щелепи за спрощеним і менш травматичним методом Діфенбаха. Операція тривала 15 хвилин, пацієнтка одужала. Унікальною була операція при вродженому зарощенні прямої кишки у триденного немовляти, віддалені результати якої через 6 років були відмінними [3].

1837 р. Буяльський першим із російських лікарів накладає крохмальну (клейстерну) пов'язку, щойно запропоновану бельгійським хірургом Сетеном (до речі, І. Ф. Буш, Х. Х. Саломон та інші хірурги ставилися до неї негативно). Він є одним із піонерів ефірного та хлороформного знеболювання у вітчизняних клініках. Операцію під ефірним наркозом Ілля Васильович виконує у травні 1847 р. (відкриття Уоррена датується 17 жовтня 1846 р.). Через 10 місяців після першого хлороформування хворого Сімсоном, 10 серпня 1848 р., І. Я. Буяльський вже оперує восьмимісячне немовля – видаляє ліпому. Найкращим з-поміж усіх знеболювальних засобів він вважав хлорний ефір, оскільки останній діє «приємно, сильно й швидко, а спад сил від нього не такий великий, як при хлороформі». Усі зазначені нововведення вчений широко впроваджує в петербурзькій Маріїнській лікарні.

Іллю Васильовича з повним правом вважали одним із кращих операторів-літотомістів. Однак, окрім літотомії, себто видалення каменів шляхом розтину сечового міхура, існував також метод літотрипсії. Він полягав у введенні через сечовий канал спеціальних

інструментів – каменедробильників-літотрипторів, за допомогою яких роздрібнювалися камені: або особливим гвинтом, який їх розчавлював, або ударами молотка по літотриктору. Крихти конкрементів видалялися з міхура особливими «ложковими» інструментами. Обидві операції завдавали пацієнтам великих страждань, супроводжувалися високою смертністю; при цьому роздрібнення доводилося робити у кілька прийомів. У своїх записках (т. зв. «Меморандумі») Буяльський пише, як в один сеанс він розбив камені у двох хворих, у три сеанси – в дружини купця Шкаріна та у сім сеансів розбив досить великий камінь у «крепостного человека ротмистра Охотникова». Щоб навчитися визначати розміри, кількість, твердість та рухомість каменів, Ілля Васильович наповнював бичачий сечовий міхур водою, клав усередину каменя і за допомогою зонда вчився визначати їхні особливості. У порівнянні з іншими методами літотомії (через пряму кишку або двосторонній розтин за Дюпюїтреном) найменш небезпечним для хворого вчений-хірург вважав «бічний розтин». Свою думку він обґрунтовував, виходячи з анатомічних особливостей [2]. Великий матеріал, накопичений протягом 40 років (200 операцій), ліг в основу фундаментальної праці «Анатомико-хирургические таблицы, объясняющие производство операций вырезывания и разбивания мочевых камней». Крім короткої історичної довідки, І. В. Буяльський дає детальний топографо-анатомічний опис таза, промежини, сечового міхура, прямої кишки. Проф. В. Оппель так оцінює цю книгу: «Его прекрасный труд, касающийся литотрипсий и литотомий (1852), снабженный идеальными таблицами, делает честь русской хирургической литературе до настоящего времени. По этой именно работе можно сказать, до какой степени вопрос о лечении камней мочевого пузыря был разобран» [4].

Хірургічна діяльність Іллі Васильовича Буяльського вражає своєю різноманітністю. О. Чистович, один із біографів Буяльсько-

Т.Г. Шевченко. Анатомічний малюнок. Папір, акварель. 1841-1842 рр.

го, зазначав: не минуло й місяця, щоб у Петербурзі не говорили про яку-небудь нову й блискучу операцію, виконану ним [2]. Одна з них «наробила чимало галасу у Петербурзі й при дворі». Вихованець 1-го класу Царськосельського ліцею дванадцятирічний Олексій Воєйков сів на вертикально підставлену іншим учнем кістяну паличку. Паличка, встромившись у тіло, зламалась. Лікар ліцею Пешель доповів про це директорові ліцею генерал-лейтенанту Гольтгойєру і запропонував запросити лейб-медика Арендта. Гольтгойєр, боячись гніву Миколи I, який відпочивав тоді у Царському Селі, викликав Арендта лише наступного дня, коли стан дитини погіршився. Арендт прибув іще з одним лікарем і після огляду хлопчика вирішив зробити операцію, однак за умови, що йому допомагатиме один із професорів Медико-хірургічної академії – Буяльський або Саломон. Третього дня приїхав Ілля Васильович. Оглянувши Олексія, він підтвердив серйозність поранення та необхідність термінової операції, висловивши сумнів у стовідсотковій успішності її. Він не зміг визначити локалізації відламку, тому запропонував робити розріз на боці рани, по задній, а не передній поверхні стегна, як пропонував Арендт. Операцію проводив Ілля Васильович, йому асистували Пешель та один лікарський помічник. Як і передбачалося, вона виявилася складною і тривала 34 хвилини. Зламана паличка

пройшла у малий таз, збоку від сечового міхура. Буяльський успішно видалив її, життя ліцеїста було врятовано. Поламана стріла з вістря угору на дворянському гербі І. В. Буяльського неначе символізує цей незвичайний випадок з його хірургічної практики [1].

Ще одним пацієнтом Буяльського стала дворічна дитина, травмована внаслідок падіння з третього поверху, яку він теж вилікував. Робив Ілля Васильович і пластичні операції, наприклад, формування нижньої губи зі шкіри підборіддя. Не залишаються поза його увагою очні хвороби: Буяльський запропонував метод лікування фістули слезового мішка ляпісом і широко використовував його на практиці. З-поміж зроблених ним операцій трапляються грижорозтини, хоча тоді вони вважалися дуже небезпечними: до них вдавалися лише за неможливості ручного вправлення. Те саме стосувалося завороту кишок, тому Буяльський пропонує перелік консервативних методів (п'явки, кровопускання, проносні, промивання, препарати морфію; коли ж це не допомагало, він рекомендував «влити больному в рот полфунта или фунт живой ртути», посиляючись на позитивні результати з власної практики). Тим не менше, коли Буяльський вважав оперативне втручання необхідним, він діяв рішуче.

Варто згадати про внесок І. В. Буяльського в царині акушерства та гінекології. Він видавав поліпи матки. Першим запропонував та успішно здійснив вишкрябування матки у випадку кровотечі, що загрозлива для життя (для цього він сконструював спеціальну ложечку), першим у Росії зробив операцію з приводу піхвового свища. Його перу належить ряд цінних праць: «Анатомико-патологическое рассмотрение внематочной беременности» (1843), «О преждевременных искусственных родах», «О двойной матке, бывшей два раза беременной», «О выходе сгнившего зародыша через нарыв в прямой кишке» та ін. Усі вони базуються на власних спостереженнях [2].

Загальна кількість операцій, зроблених Буяльським, перевищує 2000 – йому не було

рівних серед сучасників. Він мав незаперечний авторитет як блискучий діагност. Але найголовнішим для нього була не власна слава, а добро для пацієнта, що видно з його висловлювання: «Операция делается иногда для того, чтобы сберечь жизнь, но мы обязаны подумать о том, чтобы эта сохраненная жизнь, по возможности, была менее отягощенной».

У своїй практичній діяльності Ілля Васильович Буяльський являв собою тип медика-універсала, що лікував усі хвороби. Про це свідчать не лише спогади сучасників, але і його «Меморандум». Там знаходимо 78 записів: не лише з хірургії, акушерства, але й тих, що стосуються інфекційних, дитячих, шкірних, венеричних хвороб та ін. Наводяться рецепти засобів від укусів змій, запою і навіть від ... молі, блощиць та вошей (!). Цікавими є численні народні способи лікування, зокрема гідрофобії. Виступав Буяльський також як автор популярних праць, серед яких великий розголос мала стаття «О вреде излишнего употребления табаку» (1849). Її було надруковано у багатьох газетах і журналах. Тут варто додати: якщо гонорари Іллі Васильовича у випадках лікування заможних пацієнтів становили досить солідні суми, то бідних він завжди лікував безкоштовно.

І. В. Буяльський «настойчиво стучал в двери хирургической антисептики». Він припускав можливість передачі інфекційних агентів шляхом безпосереднього контакту: щоправда, йшлося лише про зараження хірурга через руку, а не хворого від руки оператора. Тим не менше, він вважав обробку рук розчином хлорного вапна перед операцією надійним захисним засобом [2].

1824 р. Буяльський поранив палець під час розтину. У нього розвинулася флегмона, впродовж чотирьох місяців (Є. Маргорін зазначає: «около 9 месяцев». С. 62) він був прикутий до ліжка. Після того ще майже два роки не міг вільно володіти пальцями лівої руки. Це призвело до того, що Ілля Васильович змушений був відмовитися від посади прозектора анатомії [3] і звільнитися з кафедри 1829 р. Щоправда, після відставки П. Загорського (1833 р.) він повертається до Медико-

хірургічної академії, де протягом 11 років очолює кафедру анатомії.

І. В. Буяльський був палким прихильником ідеї переливання крові, яка у той час поділила лікарів на два непримиренних табори. Невдачі попередників (які брали навіть кров тварин) призвели до дискредитації методу, а в деяких країнах навіть до його заборони. Ілля Васильович у своїй праці «О переливании крови» проаналізував хибні погляди лікарів минулого і висловив про рочу думку: «...операция переливания крови, позже или раньше, должна войти в круг необходимых практических пособий, и путем опыта она, наконец, займет место наряду с прочими операциями, к которым прибегают в экстренных случаях» [3]. Сам Буяльський жодного переливання крові не здійснив, хоча й мав намір зробити це «за першої до того нагоди». Така незвична для нього обережність пояснювалася бажанням уникнути неприємностей та звинувачень як із боку обивателів, так і з боку упереджених колег. Тим не менше, Ілля Васильович запропонував конструкцію шприца з подвійними стінками, що зберігав теплоту взятої крові [2].

1828 р. побачила світ одна з найвідоміших праць І. В. Буяльського «Анатомико-хирургические таблицы, объясняющие производство операций перевязывания больших артерий, рисованные с натуры и гравированные на меди, с кратким анатомическим описанием оных и объяснением производства операций». Ідея видання виникла 1825 р. Автор планував видати «всю оперативную часть хирургии». Імператор Микола I, оцінивши велике значення проекту, погодився взяти всі витрати, пов'язані з виданням, на рахунок свого кабінету. Видані розкішно «Таблицы...» медична громадськість зустріла захоплено. 1829 р. їх перевидали у Берліні німецькою мовою; книгу було надіслано до провідних університетів та академій Європи й Америки. Малюнки, що їх виконав з натури художник Зайцев і гравіював академік А. Г. Ухтомський, були надруковані на чу-

довому папері. Атлас містив 14 таблиць і 36 малюнків; препарати зображено в натуральну величину. Видання було тим більш цінне, що підручники з анатомії П. А. Загорського та з хірургії – І. Ф. Буша ілюстрацій не мали. Примірник «Таблиц...» І. В. Буяльського зберігається у Національному музеї медицини України. Друга частина запланованої Буяльським великої колективної праці – «Анатомико-патологические и хирургические таблицы грыж» – укладена Х. Х. Саломоном і П. Н. Савенком, з'явилась у 1853 р. Про третю частину («Анатомико-хирургические таблицы, объясняющие производство операций вырезывания и разбивания мочевого камня» авторства Буяльського) згадувалося вище. Тут лише додамо, що до друку працю було підготовлено ще 1840 р., таблиці для неї виготовили визначні митці (Солнцев, Уткін та ін.), однак світ вона побачила через 12 років. Унікальним і новаторським стало видання, присвячене судинам нирок, – «Фотографические рисунки вытравленных артерий и вен почек человеческих» (1863 р.). Це була його «лебедина пісня» Буяльського. Книга мала присвяту «Врачам и любителям анатомии на память». Препарати Ілля Васильович готував на протязі 8 років, із 300 зразків він вибрав лише 13. Вони збереглися і навіть сьогодні вражають майстерністю виконання. Подібних у той час не було. Надзвичайно цінними є також три малюнки, додані до тексту. За словами В. А. Оппеля (1928 р.), «третий рисунок представляет собой поразительное доказательство первоначальной дольчатости почки, представляет собой доказательство существования тех полостей кровоснабжения, тех границ, о которых в самые последние годы говорит <...> школа проф. В. Н. Шевкуненко» [4].

Плідною й різнобічною була викладацька праця Іллі Васильовича. Вже у перший рік професорства в Медико-хірургічній академії він випускає «Литографированные анатомические рисунки для обучающихся врачебной науке» (1833) – 4 таблиці з опи-

Т.Г. Шевченко. На лекції Буяльського з остеології. Папір, олівець. 1841 р.

сом слухового апарату та скроневої кістки накладом 300 примірників. Згідно його плану передбачалося видання (коштом автора!) окремих зошитів із зображеннями та описами «мелких предметов, необходимых для практической медицины». На жаль, цей проєкт не мав продовження внаслідок дорожньої друкуванню малюнків. У 1844 р. побачила світ «Краткая анатомия тела человеческого». У ній І. В. Буяльський не просто описує органи – він використовує дані ембріології, порівняльної анатомії, зупиняється на вікових відмінностях. Цікавим є його погляд на «мінливість» будови тих або інших органів у різних осіб, відсутність «ідеальної норми». На відміну від інших авторів (Є. О. Мухіна, П. А. Загорського), Ілля Васильович «підкорює» анатомію хірургії, зокрема, власним уподобанням у ній. Тому, наприклад, кровоносні судини описані набагато повніше, аніж суглоби та зв'язки. Буяльський любив педагогічну працю, студентів. За 30 років викладання у Медико-хірургічній академії він не пропустив жодної лекції. Не ставали на заваді й примхи петербурзької погоди: «Хоть на льдиночке, а перееду» [2].

Дитячі та юнацькі мрії Буяльського про художню творчість знайшли своє втілення не

лише у хірургічній та анатомічній сферах. Збереглося багато його малюнків у «патологоанатомічних зошитах» – цікаві клінічні випадки, препарати зображені вправною рукою у техніці олівця або акварелі. До створення атласів він залучав визначних живописців та гравірів – Солнцева, Іванова, Уткіна, Ухтомського, Йордана. Великий хірург віддав 35 років життя викладанню в Імператорській академії мистецтв – став першим у ній професором анатомії. Для навчання він облаштував «спеціальний клас». Лекції Ілля Васильович читав захоплююче, супроводжуючи їх демонструванням гіпсових зліпків із трупів, частин трупів, препаруванням. Практичні заняття складалися з «курса на кадавере», у замальовуванні з натури скелета, м'язів, вен, а також статуй та муляжів [2]. Лекції професора Буяльського слухав Т. Г. Шевченко. 10 січня 1841 р. він був зарахований до списку учнів, яким дозволялося слухати анатомічний курс. Збереглися малюнки, які належать до того періоду. Замальовка олівцем «На лекції І. В. Буяльського з остеології» зображує професора і п'ятьох учнів, що слухають пояснення. Є там і начерки постатей та профілі чоловіків, не пов'язані із сюжетом. Малюнок виконано у першій половині 1841 р., коли Ілля Васильович

читав курс короткої загальної анатомії та остеології. Наприкінці цього курсу Буяльський провів іспит [6]. Акварельний «Анатомічний малюнок» препарованого трупа датується зимою 1841/1842 рр. Тоді І. В. Буяльський читав (з 21 серпня 1841 р. до червня 1842 р.) повний курс анатомії, включаючи міологію. Останню на «кадаверах» вивчали зазвичай узимку [6]. Малюнки Шевченка із зображенням людського тіла свідчать, що він був старанним учнем свого славетного земляка. Про нього він згадує у повісті «Художник». У 1836 р. із блискуче препарованого Іллею Васильовичем замороженого «кадавера» молодій людині художником А. П. Сапожниковим було знято гіпсову форму; із бронзи статую відлив професор П. Клодт. «Лежаче тіло» стало чудовим посібником із пластичної анатомії. Барон Клодт також майстерно виготовив із дерева збільшену модель скроневої кістки. І. В. Буяльський підготував підручник з анатомії для художників «Анатомические записки для обучающихся живописи и скульптуре», який надавався нужденним студентам безкоштовно.

Існувала ще одна галузь на межі медицини й мистецтва, в якій Ілля Васильович не мав рівних, – це бальзамування. Він винайшов власний оригінальний спосіб, за яким бальзамував у Петербурзі тіла «височайших осіб»: 1814 р. – герцогині де Тарант, двоюрідної сестри Людовіка XVI та герцогині Вюртемберзької, тітки імператора Олександра I; 1828 р. – імператриці Марії Федорів-

ни; 1831 р. – княгині Лович; 1843 р. – принцеси Ольденбургської [5].

Багато було зроблено І. В. Буяльським у справі створення і вдосконалення медичного інструментарію. Окрім згаданих вище винаходів, зазначимо, що у 1829–1841 рр. він керував Санкт-Петербурзьким інструментальним хірургічним заводом. Підготовка висококваліфікованих кадрів майстрів, забезпечення належних умов їхньої праці та побуту, організація нових форм виробництва – те, чого невтомно (і успішно) домагався Ілля Васильович – невдовзі дало блискучий результат. Завод почав випускати чудові набори інструментів, які сміливо конкурували із закордонною продукцією.

Звісно, обсяг журнальної статті не дозволяє повністю розкрити всі іпостасі щедро обдарованої натури Іллі Васильовича Буяльського. Він блискуче володів не лише скальпелем, а й словом, пензлем, пером. Яскравим і насиченим подіями було його життя; чимало моментів біографії потребують глибокого вивчення. Ми свідомо залишаємо поза межами допису непрості стосунки Буяльського з Пироговим: вони досить повно (хоча іноді суб'єктивно) висвітлені у їхніх життєписах. Скажемо лише: Іллею Васильовича вважали найбільшим хірургом Росії до Миколи Івановича. Нашим сучасникам і майбутнім поколінням лікарів є що запозичити із щедрого спадку славетного сина України.

Список літератури

1. Грибанов Е. Ювілейна медаль та дворянський герб Іллі Васильовича Буяльського / Едуард Грибанов // Агапіт. — 1998. — № 9–10. — С. 71–73.
2. Маргорин Е. М. Илья Буяльский / Е. М. Маргорин; под ред. В.Н. Шевкуненко. — Л.: Медгиз, 1948 — 120 с.
3. Мирский М. Б. Медицина России XVI–XIX веков. — М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1996 — 400 с., ил. — Библиогр.: с. 345–363.
4. Проф. Оппель В.А. История русской хирургии. Критический очерк : В 2 част. — Вологда: Издание Вологодского Областного Отделения Государственного Издательства, 1923. — 410 с.
5. Русский Биографический словарь: Бетанкур – Бякстер. — Изд. под наблюдением председателя Императорского Русского Исторического Общества А. А. Половцова. — С.Пб.: тип. Главного упр. уделов, 1908. — Т. 3. — 699 с.
6. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : У 12 т. / Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. — К.: Наук. думка, 2001 — ISBN 966-00-0625-X. Т. 7: Мистецька спадщина. Живопис і графіка. — 2005. — 504 с.: портр.

Друкуються живописні та графічні роботи 1830–1843 рр.

Резюме

Summary

Ілля Буяльський – митець скальпеля

*В. П. Шипулін,
Д. І. Назаренко*

Статтю присвячено визначному хірургові XIX століття І. В. Буяльському. Розглянуто його життєвий і творчий шлях, наукову і педагогічну діяльність. Показані головні наукові проекти вченого, взаємозв'язки з діячами мистецтва.

Ключові слова: Буяльський, хірургія, анатомія, мистецтво, атласи.

Illia Buialskyi – Surgery as Art

*V. P. Shypulin,
D. I. Nazarenko*

The article is dedicated to outstanding surgeon of the XIX century I.V. Buialskyi. It tells about his life and creative activities, scientific and pedagogical work. The authors presented his main scientific projects and connections with prominent artists.

Key words: Buialskyi, surgery, anatomy, art, atlases.

Илья Буяльский – творец скальпеля

*В. П. Шипулин,
Д. И. Назаренко*

Статья посвящена выдающемуся хирургу XIX столетия И. В. Буяльскому. Прослежены его жизненный и творческий путь, научная и педагогическая деятельность. Представлены главные научные проекты учёного, взаимосвязи с деятелями искусства.

Ключевые слова: Буяльский, хирургия, анатомия, искусство, атласы.